

KUML
2005

KUML 2005

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

De danske runestens oprindelige plads

AF GUNHILD ØEBY NIELSEN

Runestenene har altid udgjort en vigtig kilde til vikingetiden. De fortæller os blandt andet om tidens geografiske horisont, om sociale forhold, mindekultur, navneforhold og i sjældne tilfælde om konkrete personer eller begivenheder, der er kendt også fra andre skriftlige kilder. Siden de moderne videnskabers etablering og den empiriske specialisering i 1800-tallet og indtil ca. 1980 har det imidlertid især været indskrifterne, der har været i fokus. I nyere tid er man derimod i stigende grad begyndt at anvende en mere helhedsorienteret, tværfaglig tilgang til runestenene. Det gælder ikke mindst i Sverige, hvor blandt andet det meget visuelle »layout« og det, at mange runesten den dag i dag står på deres oprindelige plads, har ansporet forskerne til analyser, der bl.a. inddrager ornamentik og landskabelig kontekst ved siden af indskrifternes vidnesbyrd.

Desuden har de senere årtiers humanvidenskabelige tendenser banet vej for de nye tilgangsvinkler præget af tværfaglighed og mod til at skitsere helheds-scenarier af fortiden. Erkendelsen af, at al historisk forskning er fortolkning skabt i et samspil mellem forskerens viden og materialet eller »teksten«, har medført et opgør med, hvad der er blevet kaldt hyperkritikken, der især prægede efterkrigsårene.

Hvor indskrifterne først og fremmest er filologernes kildemateriale, er det især landskabsarkæologien, der egner sig til studiet af runestenenes oprindelige plads. Landskabsarkæologi, der arbejder med det fysiske kulturlandskab som et produkt af det mentale, er vokset ud af den netop nævnte tværfaglige, »holistiske« forskningstendens. Præmissen er, at landskabet ikke blot afspejler økonomiske forhold men også sociale, religiøse og kulturelle forhold og forestillinger hos det samfund og de mennesker, der prægede det. Disciplinen kræver åbenlyst stor tværfaglighed – bl.a. på grund af de meget forskellige kilder: nutidens landskab, historiske kort, bebyggelsesspor, stednavne, grænser, monumenter osv. og tilmed ofte fra forskellige perioder.¹

Den oprindelige plads' kildeværdi

I et landskabsarkæologisk perspektiv bliver runestenenes oprindelige placering interessant. Fordi stenen er blevet placeret i overensstemmelse med de forestillinger, samtidens mennesker havde om landskabet i forhold til f.eks. centrum-periferi, helligt-profant, privat-offentligt, rummer pladsen en stor potentiel information om rejserne og det samfund, stenen fungerede i. Runestenens budskab lå med andre ord ikke kun i dens sprogligt formulerede tekst men også i samspillet med omgivelserne – og i det hele taget samspillet mellem indskrift, layout, ornamentik, billeder, materialitet, placering og kontekst.

Men den oprindelige plads' information er vanskelig at »udvinde«, idet det kræver kendskab til mindst tre niveauer: For det første runestenens eksakte plads i dagens landskab. For det andet runestenens plads i datidens landskab, hvilket indebærer en rekonstruktion af omgivelserne. Og for det tredje denne plads' betydning i datiden, hvilket indebærer en rekonstruktion af datidens mentale landskab. Pladsens betydning for de mennesker, der rejste stenen, og de, der så den – afsendere og modtagere med moderne kommunikationstermer – var bestemt af tidens underforståede normer og mentalitet, og datidens mentale landskab udgør derfor nøglen til pladsens betydning. Generelt kan man sige, at hvor man tidligere deskriptivt relaterede stenen til noget synligt i landskabet, når man ville undersøge runestenenes oprindelige plads (f.eks. en gravhøj, en vej eller å), forsøger man i dag i højere grad en hypotetisk-teoretisk tilgangsvinkel med udgangspunkt i datidens kulturelle og mentale landskab.

At beskrive den oprindelige plads i en dansk sammenhæng er imidlertid vanskeligt, da den fysiske kontekst omkring runestene er meget forstyrret. Kun ganske få steder aner man datidens strukturer. Det skyldes naturligvis, at det danske landskab er så udnyttet, hvilket både er gået ud over de fysiske omgivelser og stenene, der er genbrugt i bygninger, veje m.v. Et godt eksempel udgør Sdr. Vilstrup-stenen (DR 36).² Indskriften, der delvis kan rekonstrueres ud fra Ole Worms tegning, lyder: *NN lod dette kubl gøre, Harald ... Gorm(?)*. Stenen ligger i dagens landskab perifert: I en afkrog langt nede ad en markvej ved en kilde bag en gammel hovedgård, Landerupgård. Kilden kaldtes tidligere *Kongernes Kilde*, og sagnet fortæller, at stenen ligger ved den kilde, som Harald Blåtand blev døbt i. Både indskrift og fundsted er således særdeles interessant men samtidig så fragmenteret og forandret, at det ikke er muligt at rekonstruere den oprindelige sammenhæng.

En hjælp til at fremstille foreløbige hypoteser om runestenenes oprindelige placeringer er sammenligninger med især svenske forhold. Med de senere års fokus på vikingetidens fysiske og mentale landskab har man her forsøgt at

vurdere den oprindelige plads i relation til forsvundne eller usynlige kategorier i landskabet som f.eks. tingsteder eller grænser.³ Desuden er relationen til disse mere uhåndgribelige landskabskategorier bedre belyst i Sverige, idet der kendes eksempler på, at f.eks. tingstedet er direkte nævnt i indskrifterne, og idet de oprindelige strukturer i landskabet ofte er bedre bevaret end i Danmark.⁴ De svenske runesten er imidlertid generelt yngre end de danske, og det er ikke givet, at forholdene kan overføres direkte på danske forhold.

Jeg vil i det følgende præsentere aspekter vedrørende de danske runestens oprindelige plads. Materialet, der danner grundlag, er de knap 80 runesten, hvis oprindelige plads kan udpeges med større eller mindre sandsynlighed og præcision. I stedet for at beskrive dem ud fra relationen til de synlige spor i landskabet (x antal fundet ved høj, vej, å etc.) præsenteres materialet ud fra to nøgleord, som jeg finder centrale i forsøget på at indkredse, hvad der var vigtigt i samtiden, nemlig *monumentalitet* og *synlighed*. Dernæst diskuterer jeg de danske runestens eventuelle relation til *særlige pladser*, hvilket først og fremmest vil sige *tingsted*, *gravplads* eller *storgård*. Valget af netop de tre kategorier er især baseret på sammenligning med svenske forhold. Behandlingen af spørgsmålet om tilknytning til særlige pladser kan ses som en bevægelse fra det faktiske kildemateriale (runestenene og de synlige landskabselementer, de kan relateres til) til datidens mentale landskab – fra en empirisk til en hypotetisk-teoretisk tilgang.

Det danske materiale

Fra vikingetidens Danmark, det vil sige nuværende Danmark samt Sydslesvig, Skåne og Halland men eksklusiv Bornholm, har man kendskab til godt 200 rune- og billedsten (fig. 1).⁵ Kun 12 af disse står i dag på den plads, der sandsynligvis er den oprindelige. Det drejer sig om den sønderjyske Ø. Løgum-sten (DR 15) og den skånske Färlöv-sten, der begge er rejst i ældre vikingetid, Glavendrup-stenen (DR 209) rejst på Nordvestfyn i første del af 900-tallet, samt følgende fra perioden ca. 950 til 1050, der er den periode, hvor der rejstes flest runesten i Danmark: I Jylland: Bække 2 (DR 30), Randbøl (DR 40), Jelling 2 (DR 42) og Sjellebro og i Skåne: Fuglie 1 (DR 259), V. Karaby (DR 321), V. Strö 1 og 2 (DR 334 og 335) og Ö. Vemmenhög (DR 268). Hertil kan føjes Malt-stenen, der stod ved Kongeåen, og Snoldelev-stenen (DR 248) på Østsjælland; deres oprindelige plads kendes, men de befinder sig i dag på henholdsvis Sønderkov Museum og Nationalmuseet. For yderligere 64 runesten kan den oprindelige plads udpeges med større eller mindre sandsynlighed og præcision.⁶ Disse i alt 78 runesten, om hvis oprindelige plads, der kan siges

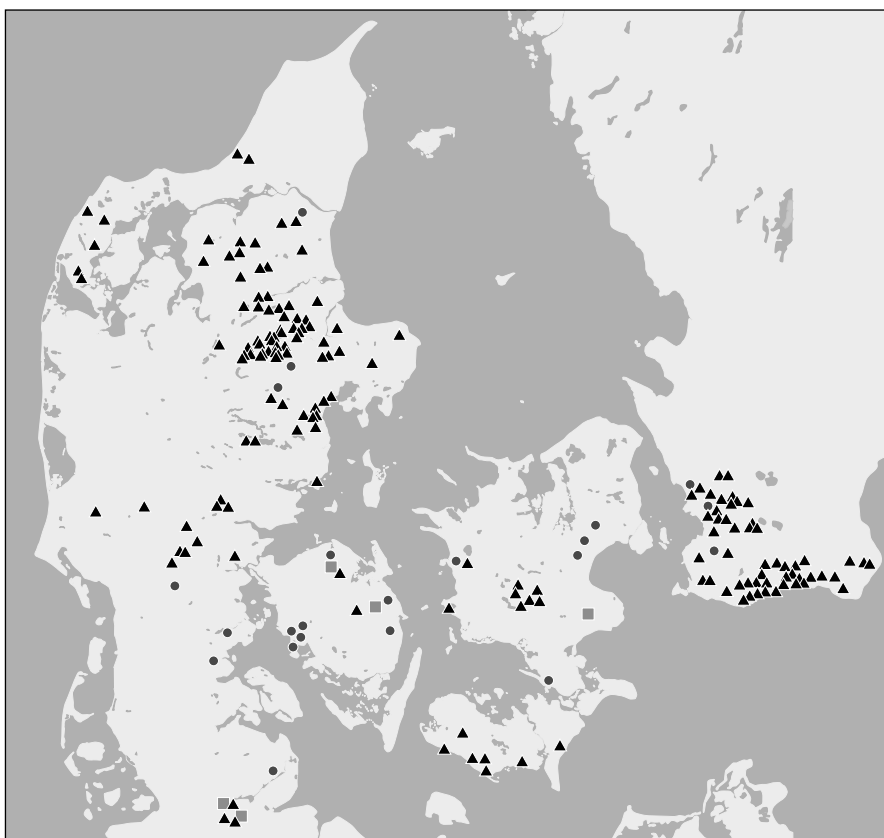

Fig. 1. Udbredelsen af de danske runesten rejst i perioden ca. 950-1050, hovedparten sandsynligvis i perioden 975-1025. De fem markeret med firkant repræsenterer Glavendrupgruppen (DR 209 og 230) og de to ældste Haddebysten (DR 2 og 4) rejst i første halvdel af 900-tallet.

The distribution of the Danish rune stones erected between c. 950 and 1050, probably mainly between 975 and 1025. The five stones indicated by a square represent the Glavendrup group (DR 209, and 230) and the two oldest Haddeby stones (DR 2 and 4), erected during the first half of the 10th century.

noget, mere eller mindre præcist (og ikke blot gættes), udgør altså kildematerialet.

Kilderne til den oprindelige plads udgøres først og fremmest af fund- og registreringsoplysningerne, der i tid strækker sig fra 1586 til 2001. Det kan naturligvis diskuteres, om det er sandsynligt, at runestene har fået lov at ligge på det samme sted, siden de blev rejst i vikingetiden, og indtil de blev fundet eller registreret mindst 500 år senere. Sjellebro maskesten, der blev

opdaget på sin oprindelige plads ved det ældgamle vadested over Alling å på Djursland i 1951, viser, at det i al fald ikke er umuligt!⁷ Men oftest må vurderingen af, om stenen, da den blev registreret, lå på eller meget nær det sted, hvor den rejstes i vikingetiden, baseres på et skøn. Men et skøn, der kan kvalificeres: Dels af fund- og registreringsoplysningernes troværdighed (f.eks. kvalitet, eksakthed, om de er primære eller sekundære), dels ud fra en vurdering af den før-moderne holdning til landskabet. Det forekommer nemlig, som jeg ser det, rimeligt at antage, at opfattelsen af landskabet før udskiftningerne i anden del af 1800-tallet havde en vis »konserverende effekt« på landskabet, afspejlet f.eks. i de mange sagn, der advarede mod at flytte sten eller forstyrre høje.⁸

Ved siden af fund- og registreringsoplysningerne kan stednavne i landskabet i sjældne tilfælde hjælpe med at udpege den oprindelige plads. F.eks. når der er sammenfald mellem Fjenneslev-stenens (DR 238) *Sasser*, der rejste bro, og den nærtliggende bro over Tule å, der stadig kaldes *Sasserbro*.⁹ Fjenneslev-stenen er som omkring 35 andre runesten fundet i diget omkring kirkegårde. Indskriftene selv kan også give visse informationer om den nære kontekst, når de nævner det monument, stenene er rejst ved. F.eks. når Tryggevælde-stenen (DR 230) fortæller, at dens oprindelige kontekst var en skibssætning, eller når der i indskriftene står *...rejste disse sten...*, og der derfor må være tale om en form for stensætning.¹⁰ Det er dog ikke givet, at de altid har stået i umiddelbar nærhed af det monument, de nævner, ligesom det heller ikke altid er klart, hvilket monument der er tale om (f.eks. *kumbl* eller *varde*).

Monumentaltet

Når man gennemgår de danske runestens fundforhold, er det ret tydeligt, at mange runesten oprindeligt har indgået i eller stået i nærheden af imponerende monumenter. Mest imponerende af alle har Harald Blåtands anlæg i Jelling været med den store rune- og billedsten (DR 42) midt imellem de to kolossale høje og foran den store trækirke (mindst 30x14 m). Hele Jelling-anlægget, der afspejler Gorms og Haralds magt, har vistnok gennemgået tre faser, hvoraf den netop nævnte med runesten, høje og kirke udgjorde den sidste og yngste og sikkert var et resultat af Haralds kristning omkring år 965. Den første fase var sandsynligvis Gorms værk og bestod af en kæmpe skibssætning (ca. 170 m), i hvilken mindstenen over Thyra (DR 41) kan have indgået. Anden fase bestod af nordhøjen, Danmarks største gravhøj, i hvilken Gorm blev begravet i 958 eller 959. Skibssætningen sløjfedes vistnok i forbindelse med anlæggelsen af sydhøjen o. 970, der sammen med den store runesten og sand-

synligvis også den ældste af trækirkerne altså udgjorde 3. fase. Alle tre faser af anlægget har været enestående alene ved monumenternes dimensioner!¹¹

Også Glavendrup- (DR 209), Tryggevælde- (DR 230) og Bække 2-stenene (DR 30, fig. 2) har indgået i skibssætninger, mens Snoldelev- (DR 248) og Färlev-stenene, begge fra ældre vikingetid, har stået på vistnok samtidige gravpladser, hvor der også var skibssætninger.¹² Det er værd at bemærke, at de runesten, der har, har haft eller kan have haft en sammenhæng med skibssætninger, alle synes at være rejst *før* det officielle religionsskifte ca. 965. Når dette sammenholdes med, at den store skibssætning i Jelling tilsyneladende blev sløjftet i forbindelse med Harald Blåtands nyanlæggelser sammesteds, er det nærliggende at antage, at skibssætninger i samtiden blev forbundet entydigt med den før-kristne religion (modsat andre typer stensætninger og høje) og derfor var uacceptable *efter* det officielle religionsskifte.

De skånske monumenter Hunnestad (DR 282-86) og V. Strö (DR 334-35) har udgjort en anden type imponerende stensætninger, hvori der indgik både rune- og billedsten. Måske har Hørdum billedsten i Thy været del af en lignende stensætning.¹³ Desuden fremgår det af ca. 10 indskrifter, at stenene oprindeligt indgik i en form for stensætning, idet der står ... *rejste disse sten...* eller lignende.¹⁴

I de ældre fund- og registreringsoplysninger oplyses endvidere jævnlige, at der blev fundet store sten tæt ved runestenen: F.eks. i forbindelse med Asfergstenen (DR 121), der blev fundet i 1795 ved en høj *sammen med en mængde andre indskriftsløse sten*; Høje Tåstrup-stenen (DR 250), der i 1827 stod i nærheden af tre store og delvis ødelagte stensætninger kaldet *Jættetinget*; Skovlænge-stenen (DR 213), om hvilken Abildgård i 1765 skrev, at den stod *på vej til Gurreby ved en stenbro i rad med andre stene*; Sjørup-stenen (DR 279), som sammen med andre sten bar en bro; Hedeby-stenen 1 (DR 1), der stod ved en stor, ældre høj, og hvor det oplystes, at *hele pladsen synes at være omgivet af marksten*.¹⁵ Mange runesten er desuden fundet i tilknytning til ofte store, monumentale gravhøje, som sikkert oftest har været ældre end runestene.

Meget ofte har runesten og høj været placeret ved vigtige vejstrækninger, eventuelt tæt på et vadested. Den præcise relation mellem gravhøj, runesten og vej er dog vanskelig at klarlægge, da oplysningerne er upræcise, og da det er vanskeligt at sige, hvorvidt stenens plads var bestemt af vejen eller af højen. Men sammenfaldet er så hyppigt, at det ikke kan være tilfældigt. Et af formålene med at placere stenen ved høj og vej har uden tvivl været monumentaliteten i sig selv. »At man for at gøre hele mindesmærket anseligere kunde sætte det i forbindelse med langt ældre mindesmærker fra sten- eller bronsesalderen...«, som Ludvig Wimmer formulerede det omkring år 1900.¹⁶ Her ud over

Fig. 2. Klebæk Høje med resterne af skibssætningen og Bækkestenen 2 (DR 30). – Tegning: Magnus Pedersen. Efter Wimmer 1893-1908.

Klebæk Høje with the remains of the ship setting, and the Bække stone 2 (DR 30).

er det sandsynligt, at den fysiske tilknytning med et ældre monument tjente et formål, der på en eller anden måde knyttede monumentet og rejserne til fortiden og forfædrene, jf. nedenfor.

Synlighed og offentlighed

Et andet gennemgående træk ved de danske runestens oprindelige placering er, at de har stået, hvor de blev set af flest mulige. En stor opretstående sten, der sikkert har været malet i stærke farver, i et landskab uden farvestrålende skilte og stenbygninger har i sig selv tiltrukket opmærksomhed. At runesten kunne rejses ved vigtige vejstrækninger og vadesteder er velkendt både fra svenske runestensindskrifter, fra digtet *Hávamál* (*Sjældent bautasten stå ved vejen hvis ikke frænde rejser den efter frænde*, strofe 72) og fra de fysiske placeringer.¹⁷ Placeringen har garanteret optimal eksponering af mindet og andre underforståede budskaber.

Runesten ved vej og vadested

Mest kendte i Danmark er nok runestenene langs Hærvejen: Haddeby 1 og 3 (DR 1 og 3), der begge kan knyttes til Svend Tveskæg, Ø. Løgum (DR 15) og Malt-stenene, der begge har stået ved vigtige vadesteder, samt Læborg (DR 26), Bække 2 (DR 30) og Randbøl (DR 40). Det er påfaldende, at bortset fra

Malt og Ø. Løgum, der begge er fra ældre vikingetid, er alle rejst ved Hedeby eller området omkring Jelling, og at der ikke er fundet runesten ved Hærvejens nordligere forløb mod Viborg.

Til gengæld markerer Hørning-stenen (DR 58) ca. 12 km sydvest for Århus den ældgamle vej, der har forbundet Jelling og Århus. Rutens alder er bl.a. påvist ved udgravninger ca. 16 km syd for Hørning-stenen ved Fuldbro Mølle, hvor man fandt flere vadesteder og vistnok også broer fra vikingetid og tidlig middelalder. Hørning-stenen har stået ved Bering bro over Århus å.

Også Egå-stenen (DR 107) har oprindeligt stået ved et vadested, der førte til Århus nordfra, nemlig ved Gl. Egå bro, og Vejlbystenen (DR 69) ved en høj tæt ved vejen mellem Randers/Lisbjerg og Århus. Det er ikke utænkeligt, at flere af de øvrige sten fundet i Århus har stået ved den gamle indfaldsvej fra syd, den nuværende Vestergade. Fire af dem var sekundært anvendt i bygninger, der lå ved denne vej, nemlig dominikanerklosteret Sct. Nikolaj og Århus Vandmølle.¹⁸

Sjellebro maskesten har stået – og står stadig – ved et vigtigt overfartssted over Alling å på Djursland. Der er arkæologisk påvist fire vejanlæg, hvoraf det yngste sandsynligvis er samtidig med stenen (omkring år 1000).

Den himmerlandske Gunderup-sten 1 (DR 143) stod også oprindeligt i nærheden af et vigtigt overfartssted over Lindenberg å. Højrækker markerer vejens forløb på nordsiden af åen, og i middelalderen byggedes en af de fem himmerlandske kvaderstensbroer her, Håls bro. Hvor stenen og højen, den stod ved, helt præcist lå, ved man dog ikke i dag.¹⁹

Flere runesten har stået ved store åer, der dels var vandveje, dels måske fulgtes af en parallel vej. F.eks. har der stået flere runesten langs Gudenåen, der er et af de rigeste runestensområder i Danmark. Runesten langs vigtige vandveje kendes også i Vestsverige langs åerne Viskan, Ätran og Laga, der forbandt de indre bygder med kysten.²⁰

Bro-sten

Også de såkaldte bro-sten har stået, hvor vejen passerede et vandløb. Bro-sten er runesten, der i deres indskrifter direkte nævner brobygning, hvilket entydigt kan knyttes til tidlig-kristen teologi, hvor brobygning ansås for en god kristen gerning på linie med f.eks. pilgrimsvandring. I det danske runestensmateriale findes kun tre sikre og to eller tre mulige bro-sten mod Sveriges langt over 100 (fig. 3). Denne skævhed skyldes uden tvivl først og fremmest kronologi, idet de svenske runesten generelt er yngre og mere prægede af kristendom end de danske. De danske bro-sten befinder sig ikke kun tidsmæssigt i periferien af

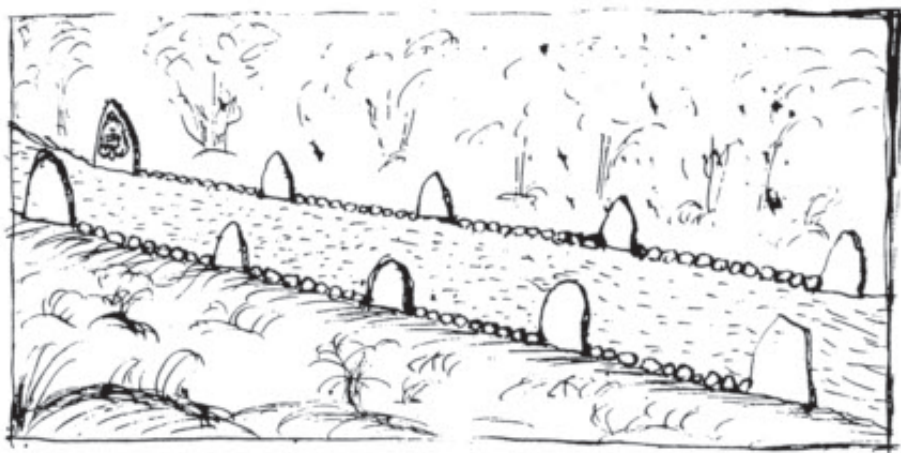

Fig. 3. Jarlabankes bro i Uppland. De to sten yderst til venstre er runesten (U 164 og 165). – Tegning: Johan Peringskiöld 1697. Sverige Runinskrifter 1900.

Jarlabanki's Bridge in Uppland, Sweden. The two stones to the far left are rune stones (U 164 and 165).

den danske runestenskoncentration, nok slutningen af 1000-tallet, men også rumligt, nemlig på Fyn og Sjælland og en enkelt i Skåne (fig. 4).

Kun en af de danske bro-sten, nemlig Ålebæk-stenen (DR 210), synes at være fundet på sin oprindelige plads *ved en bæk på Nisløff mark* (1623) ca. 10 km nord for Odense. Oplysningerne fra 1600-tallet tyder på, at stenen lå ved broen i hel stand og ikke var bygget ind i broen. Fjenneslev-stenens oprindelige plads kan som nævnt udpeges ved Sasserbro over Tule å.

Den særlige betydning, som missionskristendommen tillagde brobygning, kan måske også på en eller anden måde være årsag til bygningen af flere fribroer i slutningen af 900-tallet som Ravning Enge, Risby, Bakkendrup, Skindlersbro, Faldgård og Sjellebro.²¹ Det er desuden ikke utænkeligt, at placeringen af nogle af de runesten, der ikke omtaler brobygning men er placeret ved et vadested, er præget af denne tidlig-kristne tankegang. Vadestedet kan måske være blevet udbedret i forbindelse med rejsningen af runestenen, der måske tilmed, som f.eks. både Hørning (DR 58), Egå (DR 107) og Vejlbj (DR 69), var forsynet med et kors. Det er dog vigtigt at understrege, at placering ved et vigtigt vadested også kendes i før-kristen tid, f.eks. Malt-stenen fra omkring 800.²²

En placering ved en over-regional vej eller et over-regionalt vadested har garanteret en høj grad af offentlighed og eksponering. Desuden var stedet repræ-

Fig. 4. De danske bro-sten dvs. sten, der i deres indskrifter nævner brobygning.

The Danish bridge stones, i.e. stones mentioning bridge building.

sentativt i den forstand, at det var »ind- og udgangen« til et område og dermed et godt sted at »præsentere« sig selv. Det er muligt, at stenene også har markeret territorium eller er blevet tillagt en værnende funktion, men intet i det danske materiale tyder eksplicit på dette men derimod på, at formålet var eksponering af mindet og personerne knyttet til rejsningen. Det er desuden muligt, at nogle af runestenenene placeret ved vandløb har spillet sammen med den symbolske betydning, som nogle åer vistnok havde i vikingetiden – en betydning om overgang og død, der har medført bestemte associationer i datiden.²³

Mange åer og vandløb udgjorde desuden administrative grænser (ejerlav, sogne, herreds, syssel), og runestenenene kan have markeret disse. Især nyere svensk forskning har forsøgt at trænge bagom grænsernes betydning i vikingetidens landskab og runestenenenes placering herved.²⁴ Det er dog i høj grad et spørgsmål, om dette sammenfald var primært eller sekundært. Grænserne, vi kender til i Danmark, er alle yngre end runestenenenes rejsning, om end flere uden tvivl bygger på ældre inddelinger.²⁵ Intet tyder på, at de danske runesten tillagdes en funktion som grænsemarkører, men det er til gengæld sandsynligt, at de *efterhånden* har vist sig velegnede som sådanne, jf. senere.

Placering på »særlige pladser«: Tingsted, gravplads eller storgård?

Det er nærliggende at forestille sig, at pladser, hvor mange mennesker samlede, og som måske på grund af særlige funktioner eller betydninger har understøttet runestenenes budskab, har været foretrukne steder at rejse runesten. Men sådanne pladser er uhyre vanskelige at stedfæste i Danmark. Materialet selv giver indtryk af, at de danske runesten især rejstes i periferien af bebyggelsernes »rum«, først og fremmest ved vejen eller vadestedet snarere end i bebyggelsens centrum. Det kan imidlertid skyldes, at det netop var de sten, der eventuelt var rejst i centrum, der i særlig grad blev genanvendt senere, f.eks. i kirkerne.

At vi har vanskeligt ved at erkende de oprindelige strukturer i det danske landskab og de forestillinger, som datiden knyttede til landskabets elementer, betyder imidlertid ikke, at de ikke var realiteter! Nogle pladser og elementer har været mere betydningsladede end andre, ligesom stormændene her som andre steder har udnyttet landskabet til at manifestere og legitimere magt.²⁶ Forfædrene og guderne har været særligt nærværende på særlige pladser, f.eks. sandsynligvis på tingstedet, der har haft en lige så essentiel betydning i det danske vikingetidssamfund, som Stefan Brink overbevisende har argumenteret for, det havde i det svenske, jf. nedenfor.²⁷

I hvor stort et omfang de danske runesten har stået på »særlige pladser« er uhyre vanskeligt at afgøre. Kun én indskrift omtaler eksplicit det sted, stenen var rejst, og det uden at være særlig meddelsom! Det drejer sig om Ydby-stenen i Thy (DR 149): *Troels og Leves sønner satte på dette sted sten efter Leve. Dette sted, som altså nævnes specifikt, foreslog Anders Bæksted i en artikel fra 1941 henviste til en kult- og/eller begravelsesplads indikeret af stednavnene Hellehøj og Hellesager, der knytter sig til fundstedet.*²⁸

Også indskrifterne på Helnæs- (DR 190) og Snoldelev-stenene (DR 248) fra ældre vikingetid har indikationer på en eller anden tilknytning til kult: Helnæs-stenen stod på *det hellige næs* og omtaler en *gode*, der også omtales på tre andre sydvestfynske runesten, og Snoldelev-indskriften omtaler en *thul*, måske en Odins-præst; den står på en samtidig gravplads, og omkring ½ km sydfor ligger landsbyen Salløv, der er nævnt i indskriften (*Gunvalds sten, søn af Roald, thul i Salløv*; Salløv betyder *højene med eller ved salen*) samt en høj med navnet *blodhøj*, der ligeledes indikerer et kultsted.²⁹

En anden potentiel kildegruppe til spørgsmålet om runestenenes placering på betydningsladede pladser udgør de mange runesten fundet i kirkelig kontekst – enten som byggemateriale i kirken eller diget eller løst på kirkegården. Det er oplagt at spørge, om nogle af dem kan være relikter af en plads på stedet

ældre end kirken. Den traditionelle opfattelse i Danmark synes at være, at runestenenes tilknytning til kirkerne helt overvejende skyldes, at de blev anvendt som byggemateriale, da de mange romanske kirker skulle bygges. Det er dog, som jeg ser det, rimeligt at antage, at nogle af runestenene, ikke mindst de, der er fundet i hel stand løst på kirkegårde, afspejler en etableret plads ældre end stenkirken, f.eks. en grav- eller kultplads, en storgård eller et tingsted. Særlig interessante er de kirkegårde, hvor der både er fundet runesten og gravhøj, som det er tilfældet i Jelling, Rimsø (DR 114), Glenstrup 1 (DR 122), Torup Thy (DR 154) og flere andre steder.

Et studium heraf indebærer naturligvis inddragelse af det omdiskuterede spørgsmål om kirkernes placering. Status i den diskussion er, at der – heller ikke på dette felt – gives et entydigt svar, men at der efter alt at dømme findes eksempler både på kirker placeret på jomfruelig jord – måske i forbindelse med en flytning af bebyggelsen, og kirker placeret på en plads, der også i det før-kristne samfund havde en betydning og funktion.³⁰ Den plads kan tilsyneladende både have været en kultplads – med eller uden bygning, en begravelsesplads, et magtcenter dvs. landsbyens eller områdets storgård, måske en forsamlings- og tingplads. Desuden har pladserne i det før-kristne landskab vistnok ofte, som også stormandens hal kunne være det, været fler-funktionelle, bl.a. fordi der ikke var skarpe skel mellem kult-, rets- og magtsfæren – tænk f.eks. på Jelling. I det hele taget har det før-kristne rituelle landskab tilsyneladende været mangefacetteret, og kulthandlinger kunne sikkert finde sted både i særlige kultbygninger og i stormandens hal og ude i landskabet ved forskellige elementer, f.eks. grave, modsat i den kristne tid, hvor kulthandlingerne koncentreredes ved og i kirken.³¹ En kirkebygning kan altså have knyttet sig til flere forskellige pladser, hvorpå der måske også har stået runesten.³²

Tingsted

I Sverige findes enkelte runestensindskrifter, der direkte omtaler tingstedet, f.eks. U225: *Ulvkel och Arnkel och Gye de gjorde här tingplats...*³³ Desuden er landskabets strukturer generelt mere bevarede, hvorfor det i nogle tilfælde er muligt at udpege de middelalderlige tingsteder (fig. 5).³⁴ Stefan Brink har for nylig undersøgt og diskuteret tingstederne – deres funktion i jernalderens og vikingetidens samfund og deres fysiske udformning.³⁵ Hvad det sidste angår, mener han at kunne iagttage et mønster, der kan have været »konstituerende« for et forhistorisk tingsted i Sverige. Han konkluderer bl.a.: »Centralt tycks vara förekomsten av en *storhög*, en »tingshög«, antagligen att ses som en »sanktion« och legitimation för det gamla, traditionen, förfäderna, något som måste ha

Fig. 5. Bällsta tingsted med runesten (U 225 og 226), Vallentuna sogn. – Tegning: Johan Peringskiöld. Efter Sveriges Runinskrifter 1900.

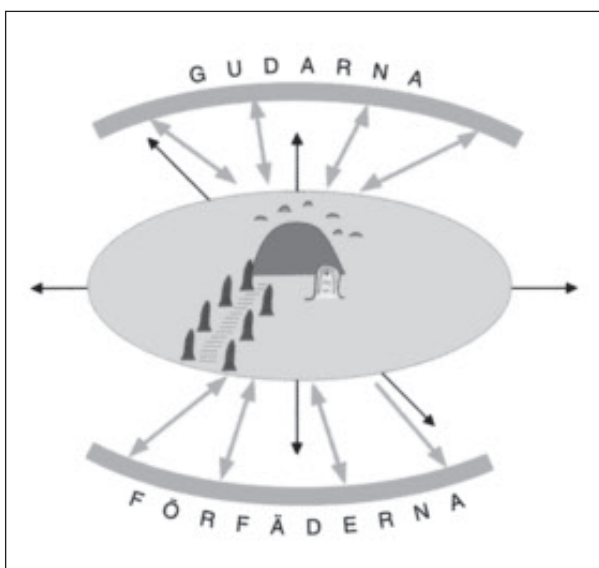
Fig. 5. Bällsta thing site with rune stones (U 225 and 226), Vallentuna parish, Sweden.

varit synnerligen viktigt för ett kollektivt minne och för maktlegitimation i en muntlig kultur. ... Den stav som det talas om i Bällstainskriften [U226] och på några andra runinskrifter knutna till tingplatser kan ha varit antingen en runsten, en mäktig rest sten eller en trästav (en »Irminsul«), kanske man till och med kan tänke sig ett enskilt träd (en »Yggdrasil«). Denna stav kan ses som ett instrument för »guddomlig kommunikation«...³⁶ Desuden påviser han flere eksempler på, at tingstederne har ligget ved vigtige veje og vadesteder, og at disse veje eller vadesteder var kantet af bauta- og runesten, en runestensbro eller -allé (fig. 6).³⁷

Desværre er kildeforholdene til tingstedernes førreformatoriske placering og udformning i Danmark dårligere end i Sverige. Ingen dansk runesten nævner tingsted, og de tingsteder, der kendes fra skriftlige kilder, er oftest eftermiddelalderlige. Stednavne, der indikerer ting- og rettersteder (*ting-*, *mål-*, *galge-* og lignende) afspejler ofte, at stedet blev flyttet eller forsøgt flyttet efter middelalderen, og der kan derfor være flere tingstedsindikerende navne i samme område. Det er dog sandsynligt, at tinget også i Danmark ofte fandt sted

Fig. 6. Principskitse for et forhistorisk tingsted. – Efter Brink 2004.

A principal sketch of a prehistoric thing site. Gods above, ancestors at the bottom.

ved eller på en stor gravhøj centralt i retsområdet, for herredsting i herredsbyen.³⁸ Runesten ved herredscentre er f.eks. Års-stenen (DR 131), der er fundet »løst« på kirkegården, hvor der også findes en høj, og Sjørring-stenen (DR 155), der er fundet ved Sjørring kirkegård, hvor Hundborg herredsting holdtes i middelalderen. Herredsinddelingen er sandsynligvis gennemført af Harald Blåtand, hvilket bl.a. herredsnavnet Jelling indikerer; i det nordlige Jylland byggede inddelingen dog vistnok på ældre inddelinger.³⁹ Som nævnt er det foreslået, at sydhøjen i Jelling var en tinghøj. I så fald er der sikkert tale om et nyetableret tingsted anlagt i forbindelse med den officielle kristning.⁴⁰

Aksel E. Christensen har foreslået, at både Fjenneslev-stenen (DR 238) og Sandby-stenen 3 (DR 229), der begge er bro-sten, stod ved de vigtige veje, der førte til landstinget i Ringsted. Sandby-stenen 3, hvis oprindelige plads ikke kendes, foreslår han oprindeligt stod ved bro-stedet »over Susaaen mellem Sandby og Veterslev, i begge tilfælde [Fjenneslev og Sandby] da broer for vigtige færdselsveje til landstingbyen Ringsted, henholdsvis fra Sydvestsjælland og Sydøstsjælland.«⁴¹ Der er dog under ingen omstændigheder tale om runesten endelige runestensbroer/-alleer i umiddelbar tilknytning til tingstedet som i de svenske tilfælde.

Det er der derimod muligvis i forbindelse med den lollandske Sædinge-sten (DR 217). I al fald stod den ved et vadested over *Tinghusrenden*, der førte til tingstedet på den anden side af vandløbet. Det er indlysende, at man ved fremtidige undersøgelser af vade- og brosteder, hvor der også har stået runesten, må have den svenske model med ind i overvejelserne.

Gravplads

Runestens tilknytning til grav og gravhøj ansås i ældre tid som en selvfølge. I de ældre fund- og registreringsoplysninger sættes de derfor næsten altid i forbindelse med en gravhøj. Det var først med de korrekte oversættelser af indskrifterne i 1800-tallet, der entydigt viste, at runestenene ikke eller i al fald ikke kun var gravsten, at opfattelsen ændredes. Et eksempel på en indskrift, der selv oplyser, at den ikke står ved den mindedes grav, er Tirsted-stenen (DR 216), hvor der bl.a. står ... *og han fandt døden i Svitjod (Sverige)*... Kun én indskrift oplyser utvetydigt, at den står ved de mindedes grav. Det er Gunderup-stenen 1 (DR 143) i Himmerland:

Toke rejste disse sten(?) og gjorde disse kumler efter sin 'måg' (stefader) Abe (Ebbe), en velbyrdig thegn, og (efter) sin moder Tove. De ligger begge i denne høj. – Abe (Ebbe) 'undte' Toke sit gods efter sig.

Hertil kommer en håndfuld runesten, der med en vis sandsynlighed kan knyttes til den mindedes grav, og altså i den forstand er »gravsten«: Randbøl-stenen (DR 40) og Haddeby-stenen 3 (DR 3) er begge fundet ved høje, der indeholdt grave, som måske var samtidige med runestenene; den store Jelling-sten (DR 42) har efter al sandsynlighed stået tæt på i det mindste Gorms grav; hvor Thyra ligger begravet, er uvist; Snoldelev- (DR 248) og Färlev-stenene, der begge har stået på vistnok samtidige gravpladser. Mats Riddersporre har desuden foreslået, at Hunnestad-stenen 1 (DR 282) oprindeligt stod på en gravplads, hvorfra den flyttedes, da monumentet skulle rejses på – måske – landsbyens storgård.⁴²

Det almindeligste er dog, at den eller de høj(e), som runestenene har stået i nærheden af, ikke er daterede, og at relationen mellem høj(e) og sten ikke lader sig nøjere beskrive og »afkode«. Under alle omstændigheder tegner der sig ikke noget entydigt billede: Runestenene kunne både stå ved samtidige grave og ved ældre gravhøje. Det forekommer sandsynligt, at gravhøjen både skulle understøtte mindesmærkets monumentalitet og eksponering og samtidig skabe en kontinuitet, evt. legitimitet, til fortid og forfædre. Også den hyppige brug af ældre helleristningssten til sekundære runeindskrifter skal sikkert tolkes i det lys.⁴³

Ifølge nyere svensk forskning har omkring 1/3 af de upplandske runesten stået ved ældre, nu forsvundne gravpladser.⁴⁴ Også for flere af de gotlandske sten samt de norske stenkors er denne placering velkendt.⁴⁵

Storgård

Ingen dansk runesten er fundet på en sikkert identificeret vikingetids storgård, men nogle runestens kontekster og nyere forskning tillader alligevel at foreslå storgården som nogle runestens oprindelige plads. I det tværfaglige projekt omkring Ystadoområdet i Skåne har man bl.a. forsøgt at udpege bebyggelsernes magtcentre (stor-/hovedgårde) ved hjælp af magtindikatorer, hvoraf runesten menes at have udgjort en.⁴⁶ Væsentlig i undersøgelserne var det arkæologisk påviste sammenfald mellem storgård og kirke i bl.a. Lisbjerg og Bjärresjö. De tre væsentligste eksempler i det skånske projekt er Hunnestad (DR 282-286), St. Herrestad (DR 293) og Bjärresjö (DR 287). Hunnestad-monumentet er således fundet på en senmiddelalderlig hovedgård, der kan have ligget på samme sted siden vikingetiden (magtpladskontinuitet). Det andet eksempel, St. Herrestad-stenen, er fundet i sekundær kontekst ved Herrestadgårds forstuedør i 1729. Herrestadgård ligger at dømme ud fra kort fra begyndelsen af 1700-tallet på den gamle hovedgårdstoft, og det er derfor tænkeligt, at runestenen befinder sig i sit oprindelige miljø på den hovedgårdstoft, der måske går tilbage til vikingetiden.⁴⁷ Endelig er den ene af Bjärresjö sogns tre runesten fundet i diget rundt om kirkegården, og den kan derfor have hørt til det oprindelige storgårdsmiljø, der som nævnt er påvist arkæologisk.⁴⁸ Skjern 1- (DR 80), Svenstrup- og Borup-stenene er jyske eksempler på sten fundet i kirker, der kan være bygget på vikingetidige storgårdstoffer.⁴⁹

Det er blevet foreslået, at de runesten, der er fundet ved og i kirker, oprindeligt indgik i vikingetidens storgårdsmiljøer ud fra det ræsonnement, at kirken i middelalderen blev udskilt fra storgården.⁵⁰ Det er dog, som jeg ser det, at opfatte både runesten og romanske kirker som et alt for homogent kildemateriale indikerende vikingetidig stormand og magt- og pladskontinuitet. At rejse runesten var tydeligvis en skik, der ret så momentant vandt så stor udbredelse, at en entydig tilknytning til aristokratiet bliver for snæver.

Konklusion

Alt i alt må man sige, at det er vanskeligt at finde og vurdere de danske runestens oprindelige plads på grund af de vanskelige kildeforhold. De mindst 500 år, der er mellem rejsning og fund/registrering, samt det danske landskabs høje anvendelsesgrad kombineret med vanskelighederne ved at trænge bag om datidens mentale landskab, gør det svært at finde og bruge den oprindelige plads som kildemateriale. Det er desuden tænkeligt, at fundforholdene giver et misvisende billede af den oprindelige plads i forhold til centrum-periferi, idet materialet giver indtryk af, at runestene især rejstes ved et bebyggelsesrums

grænser snarere end i dets centrum, hvilket dog kan skyldes en ujævn overlevering, jf. tidligere.

Materialet tyder dog ret entydigt på, at monumentalitet, synlighed og eksponering var helt essentiel for rejserne, når de skulle vælge plads og skabe deres mindesmærke. Tilknytningen til store høje, stensætninger, broer og for enkelte af de yngste sten endvidere stenkirker (Lund 2, DR 315 og Nr. Åsum, DR 347) er markant, ligesom også nærheden til, hvad der efter alt at dømme var vigtige vejstrækninger og kommunikationspunkter. Desuden tyder det på, at inddragelsen af ældre monumenter som f.eks. gravhøje og helleristningssten havde en væsentlig betydning som »link« til fortiden, forfædrene og traditionen. Både Glavendrup-monumentet, Klebæk Høje med Bække-stenen 2 og skibssætningen i Jelling inddrog ældre høje i de nyetablerede monumenter, ligesom også Harald Blåtands »ny-kristne« monument på raffineret vis kombinerede tradition med fornyelse.

På samme tid er det markant, at runestenene – og mindesmærkerne i det hele taget – var bærere af et budskab beregnet for eftertiden, idet det ligger i hele formålet med at skabe dem. Runestenenes materiale, granit, symboliserer om noget *bestandighed*; brugen af skrift er en anden måde at fæstne og sikre mod glemsel, og som en tredje og yderligere understregning af budskabets historiske karakter er mindeindskrifterne ofte efterfulgt af en mindeformel (f.eks. Randbøl DR 40: *Disse stave for Thorgun monne meget længe leve*) eller en forbandedelse, der skulle beskytte monumentet. Netop denne *bevarende* egenskab ved runestenene – og bevægelsen mod et skriftsamfund i det hele taget – har måske været kimen til, at de i stadig stigende grad blev brugt som en form for retsdokumenter i forhold til arv, grænsedragning og lignende. Begge dele kendes i meget begrænset omfang på danske runesten (f.eks. den allerede nævnte Gunderup 1), i større omfang i det yngre norske og svenske runestensmateriale.⁵¹ Denne funktion kan måske også have knyttet dem tættere til tingstederne, hvor offentlige og bindende erklæringer hørte hjemme.

Når runestenenes budskab skal indkredses, står mindets bevaring for eftertiden ikke overraskende helt centralt. Dét er det eksplicitte budskab. Der udover er det åbenbart, at selve handlingen *at rejse stenen* og personen eller personerne, der gjorde det, er essentiel for skikken. Den sociale handling, det var at rejse en sten efter en afdød, afspejler både stolthed, ære og pligt. Stenenes placering er med til at understrege, at synlighed og offentlighed samt koblingen til både fortid og fremtid var afgørende for de mennesker, der i vikingetiden skulle finde en passende plads til deres mindesten.

NOTER

1. F.eks. K. Hastrup 1985; S. Brink 2004.
2. Ved alle danske runesten angives deres DR-nummer, der er det løbenummer, de har i L. Jacobsen og E. Moltke 1941-42. Oversættelser af runeindskrifter er enten efter L. Jacobsen og E. Moltke 1941-42 eller E. Moltke 1976.
3. F.eks. A.-S. Gräslund 1987; S. Brink 1999a; B. Johansen 1997; T. Zachrisson 1998.
4. Se f.eks. T. Snædal & M. Åhlén 1992, s. 14; S. Brink 2000, s. 52ff.
5. Ud over at Bornholm vistnok ikke var en del af Danmark i vikingetiden, er der yderligere den begrundelse for ikke at inddrage de bornholmske runesten, at de på flere måder adskiller sig fra de øvrige danske og snarere er beslægtede med de yngre mellemstenske.
6. Det drejer sig om – fra ældre vikingetid: Nr. Brarup (DR 9), Flemløse 1 (DR 123), Ørbæk (DR 188), Helnæs (DR 190), Nr. Nærå (DR 211), Tune (DR 120), Høje Tåstrup (DR 250), Ll. Harrie (DR 323) og Haddeby 2 (DR 2) og Rønninge (DR 202) fra første halvdel af 900-tallet og fra yngre vikingetid: Haddeby 1 og 3 (DR 1 og 3), Sdr. Vilstrup (DR 36), Læborg (DR 26), Jelling 1 (DR 41), Hørning (DR 58), Vejlbjby (DR 69), Egå (DR 107), Hjermind 1 og 2 (DR 77 og 78), Le (DR 79), Sdr. Vinge 1 (DR 82), Langå 1-3 (DR 84-86), Ålum 3 (DR 96), Ørum (DR 106), Asferg (DR 121), Mejlbjby (DR 117), Spentrup 2 (DR 120), Glenstrup 1 (DR 122), V. Tørslev (DR 124), Års (DR 131), Ravnkilde 2 (DR 135), Suldrup (DR 138), Gunderup 1 (DR 143), Ydby (DR 149), Sjørring (DR 155), Ålebæk (DR 210), Skovlænge (DR 213), Tirsted (DR 216), Tågerup (DR 218), Sædinge (DR 217), Fjenneslev (DR 238), Hyby 2 (DR 265), Uppåkra (DR 266), Solberga (DR 275), Södra Villie (DR 277), Sjørup (DR 279), Skårby 1 (DR 280), Hunnested 1-5 (DR 282-286), Bjäresjö 3 (DR 289), Sövestad 1 og 2 (DR 290 og 291), Valkärä (DR 317), Dagstorp (DR 325), Gårdstånga 1 (DR 328) og middelalderlige: Oddum (DR 46), Gudum (DR 147) og Nr. Åsum (DR 347). Der kan naturligvis gættes mere eller mindre kvalificeret for mange af de øvrige runesten, men de her nævnte er kun dem, der sandsynligvis er fundet på eller nær deres oprindelige plads.
7. G. Kunwald 1957.
8. Se f.eks. C. Fabech m.fl. 1999, s. 172.
9. E. Moltke 1976, s. 333.
10. E. Moltke 1976, s. 182 og note 14.
11. E. Moltke 1976, s. 173; K. Krogh 1993, s. 249ff.; E. Roesdahl 1999.
12. Glavendrup-monumentet er som Klebæk Høje med Bække 2 restaureret (se f.eks. E. Moltke 1976, s. 180ff.; O. Voss 1957); Tryggevælde-stenen, der er rejst af samme Ragnhild som Glavendrup-stenen, oplyser i sin indskrift, at den oprindeligt indgik i en skibssætning (E. Moltke 1975, s. 182), Jelling 1's (DR 41) oprindelige plads kendes ikke, men et sandsynligt bud er, at den har indgået i skibssætningen på stedet, Snoldelev (DR 248) og Färlev er fundet på gravpladser – Snoldelev er fundet sammen med en mængde indskriftsløse sten (T. Christensen & K.-E. Høgsbro 1987, nr. 202).
13. E. Moltke 1985, s. 274.
14. Grensten (DR 91), Århus 2 (DR 65), Alsted (DR 237), Lund 1 (DR 314), Holmby (DR 328), Gårdstånga 1-3 (DR 329-331), Valkärä (DR 317), V. Karaby (DR 321) og måske Gunderup 1 (DR 143).
15. L. Wimmer 1893-1908, bd. 1.2, s. 91; L. Jacobsen og E. Moltke 1941-42; E. Moltke 1956-58, s. 87.

16. L. Wimmer 1893-1908, s. CI.
17. F.eks. M. Schou Jørgensen 1992; S. Brink 2000.
18. Den femte runesten, DR 65, er fundet i selve centrum, i en trappe i Katedralskolen fra 1763. Den har ifølge dens indskrift oprindeligt indgået i en form for stensætning, og det er derfor ikke utænkeligt, at den har stået på den før-kristne gravplads, der vistnok har været på stedet.
19. Se dog H. Møller 1933-35.
20. P. Sawyer 2001, s. 94.
21. M. Schou Jørgensen 1988, s. 102 og 111; M. Iversen 1998, s. 23f.
22. S. A. Knudsen 1991.
23. Se f.eks. S. Brink 2000, s. 90; C. Adamsen 2004; J. Lund 2004, s. 206ff.
24. M.G. Larsson 1990, s. 21f. og 31; T. Zachrisson 1998.
25. T. Zachrisson 1998, s. 197ff.; S. Brink 1999a, s. 62ff.
26. Se f.eks. H. Andersson 1995; E. Roesdahl 1997, S. Brink 1999b, C. Fabech 1999.
27. S. Brink 2004; se også K. Olwig 1995, s. 234 et passim.
28. A. Bæksted 1941. Det skal nævnes, at DRs forfattere ikke mente, at formuleringen betød, at stedet var af særlig betydning (DR sp. 590).
29. V. Dalberg & J. Kousgård Sørensen 1979, s. 126f.; O. Crumlin Pedersen m.fl. 1996, s. 111; S. Brink 1999b, s. 28f.
30. Den lange forskning præsenteres i J. McNicol 1997; se desuden A. Andrén 2002 for en nyere oversigt.
31. A. Andrén 2002; L. Larsson & K.-M. Lenntorp 2004, s. 41ff. et passim.
32. Et muligt eksempel på runesten fundet i en kirke, der kan ligge på en før-kristen kultplads, udgør Langå-stenene 4-6 (DR 87-89). De blev fundet som fragmenter i kirkens mur i 1868, og i nærheden af kirken er der fundet 4-5 hestekranier, nu på Kulturhistorisk Museum i Randers. Fra Langå kendes ikke mindre end seks runesten samt flere bautasten.
33. T. Snædal & M. Åhlén 1992, s. 14.
34. S.B.F. Jansson 1977, s. 47, 106 og 121ff.; T. Snædal & M. Åhlén 1992, s. 14 og 16; S. Brink 2000, s. 52ff.
35. S. Brink 2004.
36. S. Brink 2004, s. 312f.
37. S. Brink 2004, s. 308ff.
38. K. Hald 1976, s. 37; V. Dalberg & J. Kousgård Sørensen 1979, s. 75.
39. V. Dalberg & J. Kousgård Sørensen 1979, s. 75; B. Jørgensen 1980, s. 38f., 44.
40. I Uppland har de kristne stormænd måske etableret nye tingsteder, fordi de ikke kunne gå på de gamle hedenske; bl.a. på baggrund af den berømte U165, der omtaler Jarlabanke, der *gjorde denne tingplats* (B. Johansen 1997, s. 169ff.).
41. A.E. Christensen 1978, s. 280.
42. T. Christensen & K.-E. Høgsbro 1987; S. Skansjö, M. Riddersporre & A. Reisnert 1989, s. 87.
43. Sdr. Vissing 1 og 2 (DR 55-56), Hjermind 1 (DR 77), Laurbjerg (DR 105), Glenstrup 1 (DR 122), Giver (DR 130), Ravnkilde 1 (DR 134), Glavendrup (DR 209), Tirsted (DR 216), Snoldelev (DR 248), Høje Tåstrup (DR 250), Fuglie 2 (DR 260), Bjäresjö 2 (DR 288).
44. A.-S. Gråslund 1987.
45. D. Skre 2004.

46. S. Skansjö, M. Riddersporre & A. Reisnert 1989; M. Riddersporre 1989.
47. S. Skansjö, M. Riddersporre & A. Reisnert 1989, s. 115.
48. S. Skansjö, M. Riddersporre & A. Reisnert 1989, s. 103.
49. Borup: M. Lerche Nielsen 1996; Svendstrup: A. Sørensen 1938, s. 81 og B. Jørgensen 1980, s. 82.
50. M. Riddersporre 1989, s. 138 og 142.
51. F.eks. stod den svenske Ågersta-sten, U729 fra anden halvdel af 1000-tallet indtil 1856 på den grænse, som nævnes i dens indskrift (... *Här skall standa stenen mellan byerna...*), og den norske Nøsterbo-sten (N29) var sandsynligvis også en grænsesten: Finn og Skofte reiste denne stein da de skiftet sine landeieendommer, Våles sønner (S.B.F. Jansson 1977, s. 99; T. Spurkland 2001, s. 134).

LITTERATUR

- Adamsen, C. 2004: På den anden side. *Skalk* nr. 5, 2004, s. 20-28.
- Andersson, H. 1995: Maktens landskap. Lindholmen. I: M. Mogren og J. Wienberg (red.): *Medeltida riksborg i Skåne*, s. 19-23.
- Andrén, A. 2002: Platsernas betydelse. Norrön ritual och kultplatskontinuitet. I: K. Jennbert, A. Andrén & C. Raudvere (red.): *Plats och praxis - studier av nordisk förkristen ritual*. (Vägar till Midgård 2). Lund.
- Brink, S. 1999a: Recensioner (T. Zachrisson 1998). *Fornvännen* 94, s. 58-65.
- Brink, S. 1999b: Social order in the early Scandinavian landscape. I: C. Fabech & J. Ringtved (red.): *Settlement and landscape: Proceedings of a conference in Århus, Denmark May, 4-7 1998*, s. 423-437.
- Brink, S. 2000: Forntida väga. *Vägar och vägmiljöer. Bebyggelsehistorisk tidskrift* 39, s. 23-64.
- Brink, S. 2004: Mytologiska rum och eskatologiska föreställningar i det vikingatida Norden. I: A. Andrén m.fl. (red.): *Ordning mot kaos. Studier av nordisk förkristen kosmologi*. (Vägar till Midgård 4). Lund, s. 291-315.
- Bæksted, A. 1941: Flarup-runestenen. *Historisk Årbog for Thisted amt 1941*, s. 88-108.
- Carelli, P. 2001: Lunds äldsta kyrkogård – och förekomsten av ett senvikingatida danskt parochialsystem. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 2000*, s. 55-90.
- Christensen, A.E. 1978: Anmeldelse. *Historisk Tidsskrift* 78, 1, s. 272-280.
- Christensen, T. & K.-E. Høgsbro 1987: Gravpladsen ved Gunvalds sten. *Danmarks længste udgravning. Arkæologi på naturgassens vej 1979-86*, s. 160-163.
- Crumlin-Pedersen, O. m.fl. 1996: *Atlas over Fynskyst i jernalder, vikingetid og middelalder*. Odense.
- Dalberg, V. og J. Kousgård Sørensen 1979: *Stednavneforskning 2. Udnyttelsesmuligheder*. København.
- Fabech, C. 1999: Centrality in sites and landscapes. I: C. Fabech & J. Ringtved (red.): *Settlement and landscape: Proceedings of a conference in Århus, Denmark May, 4-7 1998*, s. 455-473.
- Fabech, C., U. Näsman & J. Ringtved 1999: Fra bebyggelse til landskab. Et arkæologisk forskningsfelt under forandring. I: Høiris m.fl. (red.): *Menneskelivets mangfoldighed: arkæologisk og antropologisk forskning på Moesgård. Århus*, s. 163-174.
- Gräslund, A.-S. 1987: Runstenar, bygd och gravar. *Tor* 21, s. 241-262.
- Hald, K. 1976: *Stednavne og kulturhistorie*. København.

- Hastrup, K. 1985: *Culture and History in Medieval Iceland. An anthropological analysis of structure and change*. Oxford.
- Iversen, M. 1998: Viborg i Oldtid og Vikingetid. I: H. Ringgaard Lauridsen & L. Munkøe (red.): *Viborgs historie. Oldtid-1726*, s. 13-26.
- Jacobsen, L. og E. Moltke 1941-42: *Danmarks Runeindskrifter*, bd. 1-3. København.
- Jansson, S.B.F. 1987: *Runes in Sweden*. Stockholm.
- Johansen, B. 1997: *Ormalur. Aspekter av tillvaro och landskap*. Stockholm.
- Jørgensen, B. 1980: *Stednavne og administrationshistorie*. København.
- Knudsen, S.A. 1991: Runestenen fra Malt sogn nu på museum. *Mark og montre*, s. 3-23.
- Krogh, K. 1993: *Gåden om Kong Gorms Grav. Historien om Nordhøjen i Jelling*, bd. 1. København.
- Kunwald, G. 1957: Troldestenen. *Skalk* nr. 4, s. 7-9.
- Lerche Nielsen, M. 1996: På sporet af Borups vikinger. Tanker omkring en by og dens runesten. *Kulturhistorisk Museum Randers årbog 1996*, s. 22-35.
- Lund, J. 2004: Våben i vand. Om deponeringer i vikingetiden. *KUML 2004*, s. 197-220.
- McNicol, J. 1997: *Plassering av de første kirkene i Norge i forhold til de første kultstederne. En historiografisk studie omfattende tiden etter 1830*. KULTs skriftserie nr. 98. Oslo.
- Moltke, E. 1958: *Jon Skonvig og de andre runetegnere. Et bidrag til runologiens historie i Danmark og Norge*. Bd. 1-2. København.
- Moltke, E. 1976: *Runerne i Danmark og deres oprindelse*. København.
- Moltke, E. 1985: *Runes and their origin. Denmark and elsewhere*. København.
- Møller, H. 1933-35: Et 1000-årigt runeminde. Håls-stenen eller den store Gunderup-sten. *Fra Himmerland og Kjær herred*, vol. VIII, s. 316-337.
- Neergaard, C. 1902: Thinghøie og thingdysser. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, s. 292-327.
- Nielsen, L.C. 1991: Hedenskab og kristendom. Religionsskiftet afspejlet i vikingetidens grave. I: P. Mortensen og B.M. Rasmussen (red.): *Fra stamme til stat i Danmark* bd. 2, s. 245-264.
- Olwig, K.R. 1995: Landskabets dobbeltgænger. Det gamle nordiske landskab og landskabet som scenebillede. I: V. Etting (red.): *På opdagelse i kulturlandskabet*, s. 226-240.
- Riddersporre, M. 1989: Lantmåterihandlingar, runstenar och huvudgårdar. Några kommentarer och spekulationer i ett lokalt geografiskt perspektiv. I: H. Andersson og M. Anglert (red.): *By, huvudgård och kyrka. Studier i Ystadsområdet medeltid*, s. 135-144.
- Roesdahl, E. 1997: Landscape Sculpture in Viking Age Denmark. *Aarhus Geoscience*, vol. 7, s. 147-155.
- Roesdahl, E. 1999: Jellingstenen – en bog af sten. *Menneskelivets mangfoldighed*, s. 235-244.
- Roesdahl, E. 2001: *Vikingernes verden*. Århus.
- Saywer, B. 2000: *The Viking-Age Rune-stones. Custum and Commemoration in Early Medieval-Scandinavia*. Oxford.
- Schou Jørgensen, M. 1988: Vej, vejstrøg og vejspærring. Jernalderens landfærdsel. I: P. Mortensen & B. Rasmussen (red.): *Fra Stamme til Stat i Danmark*, bd. 1, s. 101-113.
- Schou Jørgensen, M. 1992: Landfærdsel. I: E. Roesdahl (red.): *Viking og Hvidekrist. Norden og Europa 800-1200*, s. 46-49.
- Skansjö, S., M. Riddersporre & A. Reisnert 1989: Huvudgårdar i källmaterialet. I: H. Andersson & M. Anglert (red.): *By, huvudgård och kyrka. Studier i Ystadsområdet medeltid*, s. 71-134.

- Skre, D. 2004: Kristning, misjon og konversjon i Norges vikingtid. I: N. Lund (red.): *Kristendommen i Danmark før 1050*, s. 235-252.
- Snædal, T. & M. Åhlén 1992: *Svenska runor*. Stockholm.
- Spurkland, T. 2001: *I begyndelsen var futhárk. Norske runer og runeinnskrifter*. Oslo.
- Stoklund, M. 2000: Hunnestad (Runologisches). *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, bd. 15, s. 265-66. Berlin.
- Sørensen, A. 1938: Ommersyssels ødekirker. En undersøgelse. *Aarbog udgivet af Randers amts historiske samfund 1938*, s. 28-103.
- Van De Noort, R. 1993: The Context of Early barrows in Eastern Europe. *Antiquity* 67, s. 66-73.
- Voss, O. 1957: »... efter deres mor Vibrog«. *Skalk* nr. 1, s. 5-7.
- Wilson, L. 1994: *Runstenar och kyrkor. En studie med utgångspunkt från runstenar som påträffats i kyrkomiljö i Uppland och Södemanland*. Uppsala.
- Zachrisson, T. 1998: *Gård, gräns, gravfelt. Sammanhang kring ädelmetalldepåer och runstenar från vikingatid och tidig medeltid i Uppland och Gästrikland*. Uppsala.

The original location of the Danish rune stones

The rune stones have always constituted an important source concerning the Viking Age. However, from the establishment of the humanities and the empirical specialisation in the 19th century until c. 1980, the inscriptions have been the main focus. Recently, a more overall, interdisciplinary approach has been adapted in the study of the rune stones. And whereas the inscriptions are the main source for the philologists, landscape archaeology is most suited for the study of the original location of the rune stones.

This article presents aspects concerning the original location of the Danish rune stones. The material is presented using two key words, which the author finds central to the attempt to pin down what was important to that age, namely *monumentality*, and *visibility*. After that she discusses the possible relation between Danish rune stones and *special sites*, primarily *thing sites*, *burial sites*, and *large farms*. The choice of these particular categories are based on a comparison with Swedish conditions. The treatment of the question about the association with *special sites* may be seen as a movement from the actual source material to the mental landscape of the time.

Rather more than 200 rune and picture stones are known from Viking Age Denmark, i.e. the present Denmark and Southern Schleswig, Scania, and Halland, but exclusive Bornholm (Fig. 1). Only twelve of these are still in their assumed original location: The Ø. Løgum-stone in South Jutland (DR 15), and the Färlöv-stone in Scania, both erected during the Early Viking Age; the Glavendrup-stone (DR 209) erected on Northwest Funen during the

first part of the 10th century; and the following from the time between c.950 and 1050 – the time span in which most rune stones were erected in Denmark. In Jutland, these are Bække 2 (DR 30), Randbøl (DR 40), Jelling 2 (DR 42), and Sjellebro; and in Scania: Fuglie 1 (DR 259), V. Karaby (DR 321), V. Strö 1 and 2 (DR 334 and 335), and Ö. Vemmenhög (DR 268). Add to these the Malt-stone, originally located by the Kongeå River; and the Snoldelev-stone (DR 248) on East Sealand, the original locations of which are known, albeit they are now in the Sønderkov Museum and the National Museum, respectively. In the case of another 64 rune stones, the original location may be pointed out with more or less certainty and precision. These 78 rune stones, about which we have some – more or less precise – information (as opposed to a guessed location), thus make up our her source material.

To summarize, the material unambiguously points towards monumentality, visibility, and exposure having been the decisive factors to the rune stone erectors when choosing a location for their monument. The connection with large mounds, stone settings, bridges, and – as is the case with a couple of later stones – stone churches (Lund 2, DR 315 and Nr. Åsum, DR 347) is marked, as is the proximity to what is supposed to be long road stretches and communication points. Also, older monuments such as burial mounds and rock carvings seem to have constituted important links to the past, to the ancestors, and to the tradition. Both the Glavendrup-monument, Klebæk Høje with the Bække-stone 2, and the ship setting in Jelling involved older mounds within the

newly established monument, just as the new Christian monument of Harald Bluetooth combined tradition and renewal in a sophisticated manner.

At the same time, it is characteristic that the rune stones – and monuments altogether – carried a message meant for the posterity, which was the whole idea behind making them. The material used for the rune stones – granite – symbolises constancy, if anything; the use of inscriptions is another way of securing against oblivion, and as a third and further emphasis of the historical character, the memory inscriptions were often followed by a memory formula (for instance Randbøl DR 40: *May these runes for Thorgun live long*) or a curse protecting the monument. This very preserving quality of the rune stones – and the motion towards a society with a written language – may have been the seed of the rune stones being increasingly used as a form of legal documents in connection with inheritance, boundaries,

etc. Both aspects are known to a limited extent from Danish rune stones (such as the mentioned Gunderup 1), and to a larger degree within the late Norwegian and Swedish rune stone material. This function may also have been attached to the thing sites, where public and binding declarations were made.

Not surprisingly, when encircling the message of the rune stones, the preservation of the memorial for the posterity is central. That is its explicit message. Apart from this, the very act of erecting a stone and the person or persons behind this, were essential to the custom. The social act of erecting a stone in memory of a deceased reflects pride, honour, and duty. The location of the stone stresses the fact that visibility and publicity and the coupling of the past and the future were decisive factors to the or Viking Age humans who were looking for a suitable location for their rune stone.

Gunhild Øeby Nielsen
Institut for Antropologi, Arkæologi og
Lingvistik, Aarhus Universitet

Translated by Annette Lerche Trolle